

УДК 268:372

Фурманець Д.І.,*Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету, м. Рівне, Україна*

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми формування духовності людини в дошкільному віці як актуальної проблеми наукової та християнської психології. Представлені результати проведеного експериментального дослідження взаємозв'язку між типом батьківського ставлення в сім'ї та рівнем невротизації дітей.

Ключові слова: *духовність, християнська психологія, сім'я, тип батьківського ставлення.*

Фурманець Д.И. Теоретический и экспериментальный аспекты проблемы формирования духовности дошкольника

В статье проведен теоретический анализ проблемы формирования духовности человека в дошкольном возрасте как актуальной проблемы научной и христианской психологии. Представлены результаты проведенного экспериментального исследования взаимосвязи между типом родительского отношения в семье и уровнем невротизации детей.

Ключевые слова: *духовность, христианская психология, семья, тип родительского отношения.*

Furmanets D.I. Theoretical and experimental aspects of the formation of preschooler's spirituality

The article analyzes the problem of formation of the human spirituality in pre-school years as the actual problem of scientific and Christian psychology. It also deals with the results of experimental research of the relationship between the type of parental attitude in the family and children's neuroticism.

Key words: *spirituality, Christian psychology, family, parental attitude.*

Проблема духовності є актуальною за всіх часів людства, тому що пов'язана зі специфічно людськими якостями, що відображають прагнення людини до гармонії її внутрішнього – ідеального, та зовнішнього – матеріального світів. Саме тому проблема духовності перебувала та перебуває у центрі досліджень багатьох галузей науки. Проаналізовані нами філософські (М.Бубер, М.Шелер), педагогічні класичні (Й.Г.Песталоцці, Я.А.Коменський) та сучасні (І.Зязюн, С.Соловейчик), психологічні класичні (В.Дільтей, Е.Шпрангер) та сучасні (І.Зелінченко, М.Боришевський, Ж.Юзвяк, В.Зінченко та інші) тлумачення поняття «духовності» в більшості зводяться до людського прагнення високоморальних ідеалів добра, справедливості, самовдосконалення. Ці ідеали, хоча базуються на вірі людини у власні сили, у її природну добротність, є недостатньо повними, бо не враховують їх взаємозв'язку з Богом – Творцем Усесвіту, який встановлюється через віру як головне джерело духовності.

Метою статті є здійснити теоретичний аналіз проблеми формування духовності людини в дошкільному віці як актуальної проблеми наукової та християнської психології.

Світське трактування поняття духовності автономно від віри в Бога призвело до зміни в уявленнях про її суть і передбачає формування тільки позитивних якостей особистості на основі світської етики. Найбільш точно трактування поняття духовності подає християнський світогляд розуміння сутності людини, а саме: що вона є творінням Божим і складається з духу, душі та тіла. За цим світоглядом, який спирається на авторитет Біблії, дух людини є окремою реальною складовою її триединої сутності. Тому духовний розвиток особистості може бути практично реалізований у площині тих функцій, за які відповідає дух людини. Звідси випливає, що духовний розвиток означає перш за все задоволення духовних потреб людини та духовний розвиток особистості.

Щодо психологічного змісту поняття духовності, то найбільш вдало його окреслює християнська психологія: здатність людини розрізняти й вибирати для себе істинні християнські цінності та керуватися ними в щоденному житті – в діяльності, поведінці, спілкуванні [5]. Втрата істинних християнських моральних цінностей, орієнтація на бездуховний інтелектуалізм перешкоджає розвитку духовності. Християнські істинні цінності – це знання про Бога як першопричину Всесвіту, про походження життя на Землі, про

створення людини, про ціль і зміст людського буття, про необхідність духовного відродження через віру в Ісуса Христа.

Поняттю духовності протиставляється поняття бездуховність. До її проявів належать деградація та руйнування особистості в різних її проявах: зниження культурного й морального рівня молодого покоління, домінування матеріальних цінностей над духовними, адиктивна поведінка тощо. Про занепад духовності та моралі серед підростаючого покоління та суспільства в цілому наголошували видатні релігійні діячі сучасності – Папа Римський, Іоанн Павло II, священник Олександр Мень та інші.

Слід відзначити, що в наш час брак духовної спрямованості характерний для як вітчизняної, так і зарубіжних систем виховання й освіти. Тому проблема духовного розвитку підростаючого покоління належить до глобальних і одночасно – до основних психологічних проблем. Ступінь духовного розвитку особистості не завжди визначається віком, але визнано, що його підґрунтя закладається в дитинстві. Так, великого значення періоду дитинства в становленні духовного світу надавав В.О.Сухомлинський: «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що ввійшло в її розум і серце з довколишнього світу – від цього вирішально залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк» [7]. При цьому великий педагог зазначав, що сім'я є першою, головною й найвпливовішою ланкою соціальних інститутів із виховання підростаючого покоління. З цього приводу В.О.Сухомлинський писав: «Виховує, звичайно, сім'я в цілому – її загальний дух, культура людських стосунків... Без батьківської мудрості нема виховної сили сім'ї, батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей» [6]. Відомий чеський педагог Я.А.Коменський був одним із перших розробників теорії сімейного виховання. Свої погляди він детально виклав у роботі «Материнська школа». На його думку, основи морального й розумового розвитку дитини повинні закладатися в безпосередніх контактах із матір'ю [4].

Видатний швейцарський педагог-демократ Й.Г. Песталоцці, надаючи великого значення сімейному вихованню, вказував, що мати повинна з раннього віку виховувати в дитині любов до людей, вести її до пізнання оточуючого світу [4]. Педагог, суспільний

діяч, анатом і лікар П.Ф.Лесгафт створив науково обґрунтовану систему фізичного виховання, тісно пов'язану з розумовим, моральним і естетичним розвитком дитини. Особливо важливе значення для розвитку особистості дитини П.Ф. Лесгафт надавав періоду від народження до семи – восьми років. Головним завданням батьків у цей період учений вважав створення в сім'ї таких умов, які дозволяли б дітям гармонійно розвиватися [3].

Огляд поглядів відомих педагогів щодо ролі сім'ї у духовно-моральному вихованні дітей показує, що вміння батьків підтримувати любов і теплоту один до одного і до дітей має великий психологічний вплив на розвиток особистості дитини в цілому. Діти, які зростають в атмосфері любові, розуміння, мають менше проблем пов'язаних з психологічним здоров'ям, навчанням, спілкуванням, і навпаки, як правило, порушення дитячо-батьківських відносин веде до формування різноманітних психологічних проблем.

Психологічне здоров'я дитини, на думку спеціалістів, має інтерсуб'єкту природу, тобто в період дитинства людини найважливішим фактором її розвитку є взаємодія дитини з дорослим. І тому, якщо батьки емоційно не близькі до дитини, не проявляють до неї любові, або дитина небажана (в сім'ї існують дисгармонійні стосунки), то розвиток особистості дитини буде ускладнений.

Науковці, зокрема, В.Я. Гіндікін, О.В. Кербіков, Л.М. Згобин, Б.О. Трофімов, В.В. Ковальов, А.О. Александров, Є.Г.Ейдемільер, А.Є. Лічко, підтвердили негативний вплив тривалої психотравмуючої ситуації в сім'ї на формування характеру й особистості дітей та підлітків. На патологічний ухил психіки дитини, як дослідили Є.О.Осіпов, Г.К.Ушаков, є психологічне неблагополуччя неповної сім'ї, Ю.А.Строганов, В.Г.Капаназе – алкоголізм батьків, О.І. Захаров – деструктивний стиль ставлення батьків до дитини [2].

Знаменитий психолог Гаррі Харлоу провів цікавий експеримент над мавпенятами. Після народження частину новонароджених він залишив із мамою-мавпою. Інших забрав від матері та посадив у порожні клітки. Третю групу мавпенят помістив у клітки, де встановив дротяні каркаси, які нагадували дорослу мавпу. У клітках четвертої групи мавпенят перебували штучні макети мавпи, вкриті хутром.

Результати експерименту були вражаючими й показовими. Мавпенята першої групи, які росли з мамою, були рухливі, допитливі, намагалися обстежувати оточуюче середовище, притулялися до ма-

тері. Мавпенята другої групи, які росли в порожніх клітках, виявилися кволими, загальмованими, хворими. Вони не гралися одне з одним, не обстежували довкілля, сиділи в кутку з наляканим виглядом. Коли вони підросли, то виявилися нездатними до спілкування з іншими мавпами, не народжували потомства, а якщо народжували – не цікавилися ним. Схоже вели себе мавпи з третьої групи, які росли з дряною «мамою». Мавпенята з четвертої групи виявилися в кращому стані й були здоровіші. Вони часто притулялися до хутра, інколи гралися та вивчали довкілля. Коли підросли, краще, ніж мавпенята другої групи, контактували з іншими мавпами.

У підсумку свого експерименту Г. Харлоу наголошує, що навіть у тварин є поняття матері, й навіть матір зі штучного хутра дає дитинчаті впевненість, сміливість, почуття безпеки. Цей експеримент із тваринами повчальний для людей. Якщо не буде повноцінних стосунків дитини з батьками, або вони складуться негативно, то можуть стати причиною виникнення психологічного неблагополуччя дитини. Саме це лежить в основі антропогенії, тобто психологічних хвороб дитини, обумовлених впливом референтного дорослого.

Сучасна сім'я переживає глибоку духовно-моральну кризу, яка пояснюється внутрішніми факторами життя людей, а саме: падінням загального рівня культури людських стосунків, нерозумінням духовного змісту сім'ї, шлюбу, батьківства, материнства. На стиль життя сучасної сім'ї значно вплинула ідеологія морального релятивізму, що пропагує надлишкові прояви толерантності навіть до девіантної системи переконань і неприйняттого способу життя. Звідси виникла думка про утворення сім'ї з двох одностатевих осіб, хоча відомо, що така модель сім'ї – це шлях до руйнації її традиційної природи.

За Біблійним поглядом, сім'я має Божественну природу. Вона народжується з поєднання чоловіка та жінки в єдине ціле: «Покине тому чоловік свого батька та матір свою, та й пристане до жінки своєї, – і стануть вони одним тілом...» (Еф., 5: 22 – 23). Пізніше, беручи участь у вихованні дитини, батьки виконують головні функції – захисну та виховну, які є основним призначенням сім'ї. Для виконання цих функцій батьки повинні мати певні психолого-педагогічні позиції щодо своєї участі у житті дитини. Рольова позиція батька – це рідна, близька людина, яка віддає дитині любов та емоційне тепло, турботу, забезпечує захист, безпеку, зв'язок із

сім'єю. Роль батька-вчителя передбачає навчання дитини загальнолюдським способам діяльності, спілкування, самостійності. Позиція батько-умільця передбачає передачу дитині своїх особливих умінь і розвиток загальних та спеціальних здібностей дитини. Батьківська позиція наставника полягає у спрямуванні духовно-морального розвитку особистості дитини, в допомозі при обранні шляху добра, любові, милосердя, істини.

Таким чином, від сім'ї значною мірою залежить психологічне здоров'я дітей. Наше експериментальне дослідження спрямоване на перевірку цього висновку, а саме – на вивчення впливу стилю батьківського ставлення до дітей дошкільного віку на стан їх психологічного здоров'я (особливо у плані тривожності та схильності до неврозу). Дослідження проводилося в християнській дошкільній студії міста Рівного «Початок премудрості». Загалом було обстежено тридцять сімей.

Для діагностики стилю сімейного виховання використано методику діагностики батьківського ставлення О.Я.Варги та В.В.Століна. Опитувальник складається з 5 шкал, які уможливають визначення рівня прояву наступних негативних типів батьківського ставлення до дітей. Перша шкала – «прийняття – відхилення» – відображає інтегральне емоційне ставлення до дитини. Зміст одного полюса шкали полягає в тому, що батькам дитина подобається такою, як є; вони поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити час разом із дитиною, схвалюють її інтереси та плани. На іншому полюсі шкали знаходяться такі якості: батьки сприймають дитину як погану, непристосовану, невдачу; їм здається, що дитина не досягне успіху в житті через низькі здібності, невеликий розум, погані схильності; здебільшого вони відчувають до дитини злість, роздратування, образу, не довіряють дитині й не поважають її.

Друга шкала – «кооперація» – відображає соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батьки зацікавлені у справах і планах дитини, співчують їй, намагаються у всьому допомогти; високо оцінюють інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї; заохочують ініціативу та самостійність дитини, прагнуть бути з нею на рівних, довіряючи їй і намагаючись підтримати її в спірних питаннях.

Третя шкала – «симбіоз» – відображає міжособистісну дистанцію батьків у спілкуванні з дитиною. При високих балах за цією шкалою можна вважати, що батьки прагнуть симбіотичних сто-

сунків із дитиною. Змістовно ця тенденція описується так: батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів життя; вони постійно відчують тривогу за дитину, яка їм здається маленькою та беззахисною. Тривога батьків зростає, коли дитина починає відокремлюватися від них через обставини, тому що вони по своїй волі не схильні надати дитині самостійності ніколи.

Четверта шкала – «авторитарна гіперсоціалізація» – відображає форму та напрямок контролю батьків за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою в батьківському ставленні виразно проявляється авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережного послуху та дисципліни. Вони намагаються нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі стати на її точку зору, а за прояви самостійності суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, за її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

П'ята шкала – «маленький невдаха» – відображає особливості сприйняття та розуміння дитини батьками. При високих значеннях за цією шкалою в батьківському ставленні є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особистісну та соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою порівняно з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки та почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними, вона уявляється їм непристосованою, неуспішною, відкритою поганим впливам. Батьки не довіряють своїй дитині, скаржаться оточуючим на її неуспішність і невправність. У зв'язку з цим вони прагнуть захистити дитину від труднощів життя й суворо контролюють усі її дії.

За результатами обстеження тридцяти сімей виявлено, що всього в чотирьох сім'ях, що становить 13% від усіх обстежуваних, не виявляються негативні типи батьківського ставлення до дітей. У двадцяти шести сім'ях, що становить 87%, простежуються негативні типи батьківського ставлення до дітей, а саме: у шістнадцяти сім'ях виявлено негативний тип батьківського ставлення, який відповідає п'ятій шкалі. З цих шістнадцяти в шести сім'ях показники за шкалою «маленький невдаха» корелюють із показниками за шкалою «симбіоз»; у трьох сім'ях ці показники корелюють із показниками за шкалою «авторитарна гіперсоціалізація». Ще у десяти сім'ях, дві з яких неповні, виявлено тип батьківського ставлення «авторитарна гіперсоціалізація».

Для виявлення рівня тривожності й схильності до неврозу використано методику О.І. Захарова «Оцінка рівня тривожності й схильності до неврозу». Зміст методики складається з п'ятнадцяти тверджень, що стосуються особливостей поведінки дитини залежно від її типових поведінкових реакцій. За результатами проведеної методики у шести дітей, що становить 20% обстежених, виявлено несуттєві відхилення, які є вираженням вікових, минулих особливостей дитини. Це діти з сімей, де у батьківському ставленні не виявлено неправильних типів виховання. Тринадцять дітей, тобто 43% обстежуваних – це діти, у яких виявлено схильність до виникнення нервового розладу. Ці діти проживають у сім'ях із негативним типом батьківського ставлення, який відповідає четвертій та п'ятій шкалі, в одному випадку – третій шкалі. У десяти дітей, що становить 33%, є ознаки нервового розладу, який не обов'язково сягне стадії захворювання. Це діти з сімей, де виявлено негативний тип батьківського ставлення, який відповідає четвертій шкалі. У однієї дитини, що становить 3% обстежуваних, виявлений невроз порушення каловиділення – енкопрез. Дитина пережила розлучення батьків, а тепер проживає з вітчимою. У батьківському ставленні до дитини виявлено негативний тип за шкалами «авторитарна гіперсоціалізація» та «неприйняття». Аналізуючи результати двох проведених методик, можна зробити висновок, що підвищений рівень тривожності та схильність до виникнення нервового розладу спостерігається у дітей із сімей, де батьківське ставлення до дитини (система батьківських почуттів, поведінкових стереотипів, особливостей сприймання та розуміння характеру дитини при спілкуванні з нею) є неправильними.

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз проблеми духовного розвитку особистості та результати здійсненого експериментального дослідження формування духовності людини в дошкільному віці підтверджують наявність тісного зв'язку між неправильним батьківським ставленням до дітей та проявами у них підвищеної тривожності та схильності до невротичних розладів. Ці дані свідчать про необхідність подальшого психологічного вивчення окресленої проблеми та застосування практичних заходів корекції з метою надання психологічної допомоги сім'ям.

Список використаної літератури та джерел:

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Завіту. / Переклад проф. Івана Огієнка. – К.: Українське біблійне товариство, 2007. – 1375 с.
2. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков. / А. И. Захаров. – Ленинград: Медицина, 1988. – 248 с.
3. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. / П.Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991.
4. Педагогическое наследие: Я.А.Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
5. Рыжов В.В. Мировоззренческие основы образования / В.В. Рыжов. // Актуальные проблемы науки и гуманитарного образования: Сборник научных трудов. Вып. 3. – Н.Новгород, 2003. – С.8 – 52.
6. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. / В.А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1985. – 557 с.
7. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.